

Т.О. Щербань

СХОДОЗНАВСТВО У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА: 1834–1918

(Закінчення, початок у №№3 та 4, 2007 р.)

ВОЛОДИМИР Степанович зосередив увагу на всесвітній хроніці сирійсько-візантійського літописця другої половини VI ст. Іоанна Малали, мешканця міста Антіохії. У творі І. Малали В.С. Іконников виявив грубі помилки у датах та у висвітленні історичних подій, а також вигадки та казкові елементи. Описав вчений у своїй книзі всесвітню хроніку Костянтина Манассії, датовану другою половиною XII ст. Цей твір та деякі інші візантійські хроніки В.С. Іконников згадав і в “Исследовании о главных направлениях в науке русской истории в связи с ходом образованности”. На основі дослідження загальних літописів та місцевих хронік у докторській дисертації він зробив застереження, що “...политические обстоятельства южной России... помешали утвердиться здесь принципам византийской политики, которая полного развития достигла в Московском государстве” [Иконников 1869, 58]. Володимир Степанович підкреслював, що “византийская образованность” не набула повсюдного характеру й надовго не усталилася в “юго-западной части России” – внаслідок інших соціально-політичних умов розвитку цього краю та потужного поступу самотніх культурних традицій.

Ця теза до певної міри збігається з думкою професора А.В. Прахова, який дійшов подібного висновку в галузі мистецтвознавства і стверджував, що монументальний і станковий живопис Київської Русі, котрий перебував у XI ст. під помітним візантійським впливом, незабаром почав відходити від старих церковних догматичних канонічних схем та зображувальних прийомів і інтенсивно збагачуватися реалістичними національними рисами. А.В. Прахов доводив, що Київській Русі, “...принявшей христианство, семена византийской образованности и византийское искусство в самом конце X века, достаточно было одного только века, чтобы не только овладеть совершенным для тех времен византийским художеством, но и

сделать уже шаг вперед!” [Открытие фресок... 1883, 13].

Адріан Вікторович Прахов (1846–1916) з дитячих років мріяв стати художником, але невиліковна хвороба очей завадила цьому, тому він почав спеціалізуватися в галузі мистецтвознавства. Після закінчення в 1868 році історико-філологічного факультету Петербурзького університету зі ступенем кандидата А.В. Прахов впродовж року виконував обов’язки хранителя університетського музею образотворчих мистецтв і старожитностей, а потім поїхав у наукове відрядження за кордон і в Німеччині, Англії, Австрії, Італії, Франції вивчав шедеври світового мистецтва, захопився колекціонуванням.

У 1873 році Адріан Вікторович повернувся до Росії, захистив магістерську дисертацію і був призначений доцентом кафедри історії і теорії мистецтв Петербурзького університету. В 1875–1887 рр. він викладав також і в Імператорській академії мистецтв, досліджував пам’ятники матеріальної культури Стародавнього Сходу. В 1880 році А.В. Прахов захистив докторську дисертацію “Зодчество Древнего Египта”, в якій обґрунтував такі висновки: прообразом усіх єгипетських будівель історичних часів була палатка; форми кочової палатки були в основі оздоблення як дерев’яних будівель, так і кам’яниць; з давніх-давен єгиптяни ховали мумії в домовинах, схожих на справжні будинки; гробниці Стародавнього Царства IV–XII династій наслідували форми єгипетського житла; архітектура Стародавнього Царства і кам’яниці пізніших часів повторювали форми, котрі виникли ще під час зведення палаткових і дерев’яних будівель; храм Едфу можна вважати типовим єгипетським храмом. Вчений докладно охарактеризував типовий єгипетський храм, а також храми перистильні та печерні [Прахов 1880].

На початку 80-х років XIX ст. А.В. Прахов зацікавився давньоруським монументальним живописом. Усе літо 1880 року

він провів у Києві, досліджуючи внутрішнє оздоблення соборів і церков. Повернувшись до Петербурга, вчений порушив питання про доцільність відкриття і дослідження унікальних фресок Києво-Кирилівської церкви. Наприкінці березня 1881 року цар дозволив проведення реставраційних та науково-дослідних робіт у Кирилівській церкві і наказав виділити для цього необхідне фінансування.

У вакаційний період того ж року А.В. Прахов розпочав розчищення, копіювання і вивчення фресок Києво-Кирилівської церкви. Через два роки у звіті про проведену роботу Адріан Вікторович зазначив: “Задача, которую я поставил себе с самого начала, была тройкая. Во-первых, мне представлялось необходимым всесторонне исследовать архитектурную сторону, определить части древние и новейшие; во-вторых, открыть и скопировать как фрески XII века, так и все позднейшие наслоения живописи, если бы они оказались... Наконец, третья задача была эпиграфическая: собрать все надписи, как начертанные кистью в объяснение изображений, так и все случайные речения, нацарапанные во многих местах церкви, так как они могли дать небезынтесный материал как для истории памятника, так и для истории языка” [Открытие фресок... 1883, 5]. Провівши ретельне дослідження кирилівських фресок і порівнявши їх з іншими відомими тоді фресками XII ст., вчений дійшов висновку, що “...кромє решительного превосходства в художественном отношении, Кирилловские выгодно отличаются еще и тем, что только среди них мы встречаемся с картинами бытовыми” [Открытие фресок... 1883, 12]. Він переконався в існуванні в XII ст. оригінального руського малярства, яке розвивалося спершу під візантійським впливом, а потім почало створювати власні художні і технічні засоби: “В XII веке мы имели уже нашу собственную русскую художественную школу, которая вносила те или другие русские черты в византийские образцы. ... В живописи XII века стиль, прежде условный и несколько деревянный, уступает место большей естественности, большей свободе. ... Век XI был для нас веком учения, век XII – началом самостоятельной художественной деятельности, да, самостоятельной, так

как русский ученик византийского учителя уже начал наблюдать действительность и вносить свои наблюдения в искусство” [Открытие фресок... 1883, 13].

Поряд з роботою в Києво-Кирилівській церкві А.В. Прахов вивчав оздоблення інших київських храмів. У 1882 році він видав друком “Каталог выставки копий с памятников искусства в Киеве X, XI, XII веков, исполненных А.В. Праховым, в течение 1880, 1881 и 1882 гг.”, в якому не лише навів перелік знятих ним копій, а й подав стисло історію таких храмів: Десятинної церкви X ст., збудованої св. Володимиром, Києво-Софійського кафедрального собору XI ст., закладеного князем Ярославом, Михайлівського Золотоверхого монастиря XII ст., зведеного Великим князем Святополком Михайлом Ізяславичем, Києво-Кирилівського монастиря XII ст., спорудженого Великим князем Всеволодом II Ольговичем та його дружиною Марією Мстиславівною. Крім того, “Каталог” А. Прахова містив ще й цікавий історичний нарис, присвячений святому Кирилу, якому пощастило в 412 році стати архієпископом Олександрійським. Автор охарактеризував пастирську діяльність архієпископа та його богословські твори, розповів про боротьбу св. Кирила з єретиками, зокрема з архієпископом Константинопольським Несторієм, котрий закликав паству називати Пресвяту Діву Марію не Богородицею, а Христородицею. А.В. Прахов зазначив, що ця боротьба вищих церковних ієрархів “...стала вселенской, и некоторые из православных иноков просили императора Феодосия созвать Вселенский собор для окончания споров” [Каталог выставки... 1882, 32]. Адріан Вікторович виклав подальший перебіг подій до того часу, доки протистояння двох відомих архієпископів не закінчилося перемогою св. Кирила, зазначивши, що імператор Феодосій врешті-решт визнав правоту Кирила Олександрійського і в 436 році наказав знищити всі твори Несторія.

Після завершення робіт у київських храмах А.В. Прахов вирушив у експедицію на Волинь для виявлення і дослідження найцінніших зразків монументального та станкового живопису. Вчений оглянув багато храмів, зробив копії найцікавіших фресок, мозаїк, ікон, іншого церковного

оздоблення. Зібрані А.В. Праховим матеріали було покладено в основу великого двотомного фотоальбому, репрезентованого на XII археологічному з'їзді.

В 1884 році А.В. Прахова було обрано професором Петербурзького університету, проте вченого, як і раніше, приваблював Київ [Прахов 2004]. У 1885 році під його орудою розпочалося внутрішнє оздоблення новозбудованого Володимирського собору в Києві. Для з'ясування деяких складних питань, пов'язаних з цією справою, Адріан Вікторович зробив дві поїздки в країни Сходу. За його ініціативою для розпису Володимирського собору було запрошено Віктора Васнецова, Павла та Олександра Сведомських, Михайла Нестерова, Михайла Врубеля.

В 1887 році А.В. Прахова за власним бажанням було переведено до Університету Св. Володимира, в якому він очолив кафедру історії образотворчих мистецтв. Під час перебування в Києві Адріан Вікторович захопився вивченням спадщини Т.Г. Шевченка, зачитувався його віршами, досліджував малярську творчість, видав змістовну книгу "К рисункам Т.Г. Шевченко". Водночас А.В. Прахов продовжував керувати роботами у Володимирському соборі, відвідував різні міста і села України для огляду стародавніх храмів, у деяких з них запроваджував реставраційні та науково-дослідні роботи, у Чернігові, зокрема, організував спорудження за власним малюнком коштовної раки для мощей св. Феодосія Углицького.

В 1896 році внутрішнє оздоблення Володимирського собору було завершено, тому наступного року А.В. Прахов повернувся на свою колишню кафедру в Петербурзькому університеті; в 1904–1907 рр. був редактором журналу "Художественные сокровища России".

Ставлення сучасних фахівців до діяльності А.В. Прахова в Україні не є однозначним. Світлана Гаврилюк, наприклад, у розвідці "Волинські пам'ятники в діяльності Адріана Прахова" (2000) звинуватила професора у привласненні коштовного церковного начиння, стародруків та інших речей з українських храмів для поповнення своєї надзвичайно багатой колекції. Інші науковці (М. Шудря, Ю. Кузьменко) спростовують такі закиди і стверджують, що Адріан Прахов "...не крадій, а дослід-

ник, не гендляр, а мистецтвознавець. Науковець з великої літери, відданий Україні й Києву" [Шудря 2002, 55]. Зараз важко з'ясувати це непросте питання, але під сумнів не підпадає плідність педагогічної, науково-теоретичної та практичної діяльності Адріана Вікторовича Прахова в Україні, його вагомий внесок у справу відтворення, збереження і вивчення пам'яток давньоруського мистецтва.

Оскільки в історії Візантії церкві належало провідне місце і вона відігравала велику роль у політичному, соціально-економічному, культурному житті імперії, а також чинила вплив на інші держави, зокрема на Росію, доречно буде згадати про діяльність П.О. Терновського на ниві церковної історії.

Пилип Олексійович Терновський (1838–1884) у 1858 році закінчив Московську духовну семінарію, а в 1862 році – Московську духовну академію. Після захисту магістерської дисертації "О Стефане Яворском" впродовж року викладав викривальне богослов'я як бакалавр Київської духовної академії, а потім очолив кафедру російської цивільної історії. Упродовж 1863–1873 рр. П.О. Терновський викладав також російську історію в Київському єпархіальному жіночому училищі. В 1869 році він розпочав педагогічну діяльність у Київському університеті як приват-доцент, з 1872 року – доцент кафедри церковної історії. Після захисту докторської дисертації в 1877 році П.О. Терновського було обрано екстраординарним професором Університету Св. Володимира, але затверджено у цьому званні не було через скорочення університетського кошторису [Биографический словарь... 1884, 640–644].

Пилип Олексійович Терновський поглиблено вивчав історію візантійської і російської церков, досліджував вплив Візантії на російську православну церкву, опублікував такі розвідки: "Русская проповедь по византийским образцам" (1869), "Греко-восточная церковь в период Вселенских соборов" (1879–1884) та інші. У докторській дисертації "Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение в древней Руси" (1876) Пилип Олексійович назвав історичний період від падіння Візантійської імперії і аж до Петровських реформ "...эпохой

тенденціозного приложення и руководящего значения византийской истории по отношению к русской жизни. Впоследствии взгляд на Византию и ее историю существенно изменился. Петр Великий и его верный публицист Феофан Прокопович хотя также обращали внимание на византийскую историю, но видели в ней не образец для подражания, а роковой пример тех условий жизни, которые ведут государство к гибели и которых нужно всячески избегать” [Терновский 1874, 23]. П.О. Терновський розглянув численні історичні твори візантійських авторів, які вивчалися на Московщині, навів багато прикладів, коли російські церковні і державні діячі задля обґрунтування своїх вчинків і рішень зверталися до візантійської історії. Він зазначив, що на західноукраїнських землях візантійська історія згадувалася під час полеміки між католицькою і православною церквами в питаннях щодо верховенства Папи Римського і введення Брестської Унії 1596 р. Пилип Олексійович підтвердив висновок В.С. Іконникова стосовно того, що “...період византийского влияния на Руси закончился временами царей московских. При Петре I вместо Москвы, второй Византии и третьего Рима, возникла новая столица – Петербург, проводник западно-европейского влияния” [Терновский 1876, 280]. П.О. Терновський зауважив, що відтоді візантійська історія перестала цікавити росіян і лише останнім часом почало відновлюватися її наукове вивчення.

П.О. Терновський – автор багатьох інших досліджень з різних питань церковної історії. В 1885 році, уже після його смерті, у Києві вийшла його “Русская и иностранная библиография по истории византийской церкви IV–IX вв.”.

Помітний внесок у формування наукових підвалин візантинознавства зробив професор Ю.А. Кулаковський.

Юліан Андрійович Кулаковський (1855–1919) після закінчення в 1876 році Московського університету зі ступенем кандидата по відділу класичної філології був призначений старшим тьюторським помічником в Ліцеї цесаревича Миколая. В цьому навчальному закладі він протягом року викладав латину, а у січні 1878 року вийшов у наукове відрядження за кордон: підвищував свою кваліфікацію у великих

центрах історично-філологічної науки Берліна, Бонна, Тюбінгена. Повернувшись до Києва, Ю.А. Кулаковський у 1881 році обійняв посаду приват-доцента Київського університету. Після захисту в 1883 році магістерської дисертації “Коллегии в древнем Риме”, присвяченої всебічному дослідженню колегій як певних державних, громадських, релігійних інститутів Стародавнього Риму, Ю.А. Кулаковський став доцентом кафедри римської словесності, в 1886 році його було затверджено у званні екстраординарного професора. В 1888 році він захистив докторську дисертацію “К вопросу о начале Рима”, в якій розглянув процес поступового формування римської общини за царської доби, розповів про забудову Палаatina, оцінив внесок у етногенез стародавніх римлян, зроблений різними племенами і т.ін. Того ж року вченого було затверджено ординарним професором Київського університету по кафедрі класичної філології [Матвеева 2002].

Отже, сформувавшись як класичний філолог і історик, Ю.А. Кулаковський із другої половини 80-х років заглибився в історію Риму, а надалі від студій над царською добою римської історії перейшов до вивчення історії Візантії.

Перші публікації Юліана Андрійовича в галузі візантинознавства торкалися епіграфіки. У статтях “К объяснению надписи с именем императора Юстиниана, найденной на Таманском полуострове” (1895), “К истории Боспора Киммерийского в конце VI в. (По поводу изъяснения надписи Евпатерия)” (1896) та інших вчений визначив приблизний вік матеріальних пам’ятників, прокоментував зміст написів, відтворив перебіг історичних подій, пов’язаних з ними. Професор Ю.А. Кулаковський ґрунтовно вивчав пам’ятки писемності. У статті “К истории Готской епархии (в Крыму) в VIII веке” (1898) він розглянув важливий документ, вилучений із зібрання рукописів Паризької бібліотеки і вперше опублікований Де-Боором у 1891 році. Цей документ мав важливе значення для опрацювання багатьох географічних та історичних проблем візантинознавства. Крім того, вчений вивчав історіографію Візантії, і задля встановлення наукової істини він наводив твердження різних авторів і порівнював їхні висновки з даними першоджерел.

В 1906–1908 рр. Ю.А. Кулаковський зробив переклад російською мовою великого твору Амміана Марцелліна “Res Gestae” (“Діяння”, “Історія”). Цей твір складався з 31 книги, проте збереглося лише 18 із них, котрі охоплювали період 353–378 рр. і містили виклад подій, свідком яких був сам автор або хтось із його сучасників, тобто надзвичайно цінний матеріал для дослідження питань, пов’язаних зі спадкоємністю між Римом і Візантією.

Низку наукових праць Юліана Кулаковського присвячено дослідженню пам’яток з історії військової справи Візантії: “Новоизданный византийский трактат по военному делу” (1900), “Византийский лагерь конца X века” (1903), “Друнг и друнгарий” (1902), “Маврикий. Тактика и стратегия” (1903), “К вопросу о фемах Византийской империи” (1904). Праці Ю.А. Кулаковського з військових питань ввели до наукового обігу нові першоджерела, які свідчили про високий рівень військового мистецтва у Візантійській імперії.

На історико-філологічному факультеті Київського університету колеги добре знали про наукові уподобання професора Ю.А. Кулаковського, тому під час обмірковування питань, пов’язаних із розширенням навчальних програм, запропонували йому читання курсу з історії Візантійської імперії. Не без певних вагань Юліан Андрійович погодився на цю пропозицію. Оскільки спеціальних підручників з такої важливої теми на той час не було, а примусити студентів вишукувати потрібний для занять матеріал у численних публікаціях було важко, Юліан Андрійович підготував якісні конспекти своїх лекцій, прочитаних у 1906–1907 навчальному році. Потім Ю.А. Кулаковський почав суттєво доповнювати конспекти новим матеріалом та доопрацьовувати їх, аби опублікувати як підручник, і в процесі роботи книга поступово набула форми ґрунтовної монографії [Матвеева 2002].

В 1910 році Ю. Кулаковський першим у Російській імперії розпочав публікацію великої узагальнюючої “Истории Византии”. Праця залишилася незавершеною, оскільки Юліан Андрійович встиг видати друком лише перші три томи цієї монографії, що охоплювали відповідно 395–518 рр., 518–602 рр. і 602–717 рр. Моно-

графію написано простою і зрозумілою мовою, вона має описово-літописний характер і побудована за історично-хронологічним принципом, тобто історія Візантійської імперії послідовно висвітлюється за періодами правління імператорів у контексті тогочасної політичної ситуації. Основні суспільні і політичні інститути Візантії автор вважав спадкоємцями римських порядків і установ. Він зосередив увагу переважно на адміністративно-політичній історії імперії, відтворивши її на основі використання великої кількості першоджерел. Монографія Ю. Кулаковського мала й певні недоліки. Наприклад, автор присвятив замало уваги внутрішній, соціально-економічній історії Візантії, недооцінив вплив слов’ян на суспільний устрій держави, надто захоплювався реконструкцією церковних справ, не аргументував початок відліку візантійської історії як такої і т.ін. Разом з тим праця Ю. Кулаковського, як перший в російській науковій літературі досвід створення узагальнюючого дослідження з історії Візантії, мала велике значення, оскільки висвітлювала до того невідомі сторінки всесвітньої історії, підвищувала інтерес спеціалістів до візантинознавства, визначала основні напрями його подальшого розвитку.

Вихованець історико-філологічного факультету Петербурзького університету (1876), магістр слов’янської філології (1881) Тимофій Дмитрович Флоринський (1884–1919) у 1882 році став наступником видатного вченого-славіста О.О. Котляревського (1837–1881) на кафедрі слов’янознавства Університету Св. Володимира в Києві. Після захисту докторської дисертації Т.Д. Флоринського в 1884 році було обрано екстраординарним, а в 1888 році – ординарним професором Київського університету, протягом 1890–1905 рр. він був деканом історико-філологічного факультету, в 1898 році став членом-кореспондентом Петербурзької академії наук.

Висококваліфікований славіст і візантиніст Т.Д. Флоринський мав вкрай українофобні погляди. Як переконаного монархіста і запеклого великодержавного шовініста Тимофія Дмитровича Флоринського було розстріляно органами ВЧК в 1919 році [Щербань 2004].

Т.Д. Флоринський – автор ґрунтовних наукових праць з питань візантійсько-слов'янських відносин. Візантійсько-слов'янські студії професора Т.Д. Флоринського відкривалися двотомною монографією “Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века” (1882, магист. дис.), присвяченою з'ясуванню причин безпорадності Візантійської імперії і країн Балканського півострова перед турецькою навалою.

На основі дослідження переважно політичної і військової історії Візантії вчений у першому томі своєї праці вбачав основну причину падіння імперії в тому, що “...судьба послала ей сразу несколько врагов. ...Когда с одной стороны Византии угрожало поглощение Сербским царством, а с другой – стояли более опасные для ее центра – Латины и Турки... когда, словом, воевать со всеми было невозможно и приходилось между врагами искать союзников, византийские правители предпочли Османов” [Флоринский 1882, 137].

У другому томі Т.Д. Флоринський розглянув політичну історію Сербії в XIV ст., діяльність Стефана Душана, спрямовану на загарбання Візантійської імперії для заснування Сербсько-Грецької держави, пояснив, чому цар не впорався з цим завданням. Другою причиною утвердження турків на Балканах Тимофій Дмитрович вважав роз'єднаність греко-слов'янського світу, короткозору й необачну політику правителів слов'янських країн [Флоринский 1882].

У великій статті “Политическая и культурная борьба на Греческом Востоке в первой половине XIV века” (1883) Т.Д. Флоринський назвав і третю причину тріумфального просування турків до Європи – брак єдності серед латинян (під якими він розумів майже усі провідні країни Заходу), котрим взаємні чвари через користолюбство завадили створити потужну антитурецьку коаліцію [Флоринский 1883].

Центральне місце у науковій спадщині Т.Д. Флоринського посідає монографія “Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков” (1887–1888, докт. дис.). У першій главі Тимофій Дмитрович проаналізував хрисовули, простагми і повелі, видані монастирям, церквам, властелям, містам, і довів, що Ст. Ду-

шан мало переймався справою об'єднання усіх регіонів свого величезного царства, на підкорених візантійських землях зберігав “...прежний порядок вещей, старался во всем подражать византийским императорам и усиленно заботился о приобретении расположения влиятельных элементов населения” [Флоринский 1887, 145].

Другу главу було присвячено дослідженню “Законника Ст. Душана” – сербської пам'ятки середини XIV ст., що містила норми церковного, адміністративного, цивільного, кримінального, частково процесуального права, статті, які визначали станові відносини, регламентували торговельні відносини, стосувалися галузі екології тощо. Оригінал пам'ятки не зберігся, тому вчені вивчали її за рукописами, зробленими переписувачами у різні часи. Автор розглянув усі відомі тоді списки “Законника”, порівняв їх між собою, уточнив хронологію, встановив співвідношення рукописів, розробив їхню наукову класифікацію, прокоментував зміст статей.

Вчений дійшов висновку, що цар намагався впорядкувати внутрішнє життя в державі, але обмежувався півзаходами і часто-густо впроваджував порядки, що завдавали шкоди народу та державі: позбавив народ участі в законотворчості, потурав зміцненню місцевих правителів, перетворив вільних селян на прикріплених до землі меропхів, узаконив рабство і т.ін. Разом з тим Ст. Душан призначив суворі покарання за кримінальні злочини, гарантував суддям незалежність від можновладців, підтримував ремісництво, стимулював торгівлю, опікувався розвитком освіти.

У третій главі Т.Д. Флоринський, на основі ретельного порівняння візантійських і сербських юридичних пам'яток, довів, що основними складовими сербського законодавства в середині XIV ст. були: “Законник Ст. Душана”, який містив як норми звичаєвого сербського права, так і накази правителів, що не втратили чинності; перероблені візантійські збірки – скорочена “Синтагма М. Властаря” та “Закон царя Юстиніана” у сербському перекладі; “Правила Іоанна Постника”. А суть запровадженої з ініціативи Стефана Душана реформи полягала не стільки в розробці й затвердженні нового кодексу, скільки в ухваленні нової слов'янської ко-

дифікації вже фактично діючих на теренах Сербії законів [Флоринський 1888].

Концепцію Т.Д. Флоринського у наукових колах зустріли неоднозначно. В 1890 році зробив спробу спростувати його висновки професор Варшавського університету Федір Федорович Зігель (1845–1921). Під час дослідження пам'яток він виявив суперечності між скороченою “Синтагмою М. Властаря”, “Законником Ст. Душана” та “Законом царя Юстиніана”, за наявності яких, на його думку, не могло і мови йти про те, щоб усі вони становили єдину законодавчу пам'ятку [Рецензия профессора Варшавского университета Ф.Ф. Зигеля... 1890].

До точки зору професора Ф.Ф. Зігеля в 1898 році приєднався сербський вчений, професор Стоян Новакович (1842–1915), який у монографії “Законник Стефана Душана, цара српског 1349 и 1354 г.” стверджував, що згадані Т.Д. Флоринським візантійські збірки не мали жодного відношення до сербського кодексу, а виникли іншим шляхом і з іншою метою. Стоян Новакович вважав абсолютно нереальним узаконення соборами 1349-го або 1354 років візантійських збірок – наприклад, “Синтагми М. Властаря”, оскільки вона містила низку таких самих законів, як і надзвичайно популярна тоді у Сербії “Фотієва Кормча”, що мала значення чинного права [Новакович 1898].

На захист наукової концепції Т.Д. Флоринського в 1900 році став відомий чеський історик професор Костянтин Їречек (1854–1919). У праці “Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan” він указав на наявність у “Законнику Ст. Душана” великих прогалин (зокрема брак багатьох норм цивільного права), для заповнення яких, на його думку, і призначалися перероблені переклади юридичних збірок візантійського походження [Jireček 1990]. Наукові дискусії з цих питань тривали і надалі, аж доки на початку 60-х років ХХ ст. у радянській історіографії остаточно не перемогла концепція Т.Д. Флоринського щодо особливостей формування чинного законодавства середньовічної Сербії [Очерки истории... 1960, 498]. Сербські вчені у ґрунтовному виданні “Законник цара Стефана Душана” (кн. 1 – 1975; кн. 2 – 1981; кн. 3 – 1997) також визнали правоту Т.Д. Флоринського

[Законник цара Стефана Душана 1997]. Відтоді його висновки стали хрестоматійними та увійшли до усіх відповідних наукових і науково-довідкових видань.

У Київському університеті не існувало спеціальної сходознавчої кафедри, тому розвиток орієнталістики відбувався переважно на кафедрах історії, філософії, порівняльного мовознавства, слов'язнавства. Перші ректори університету хоч і цікавилися історією Сходу, проте не встигли розгорнути широкомасштабних сходознавчих студій. Професор М.О. Максимович залишив багату наукову спадщину, в якій відтворено, зокрема, взаємини між українцями і татарами, турками, висвітлено деякі історичні сюжети, пов'язані зі Сходом.

Професор В.Ф. Цих намагався визначити місце Сходу в історичній науці, створити нову схему викладення всесвітньої історії, пропонував відмовитися від європоцентристського ставлення до історичного процесу і відокремити історію Азії та Африки в самостійну галузь всесвітньої історії.

Вивчення історії Стародавнього Сходу на кафедрі всесвітньої історії обмежувалося лише освітніми завданнями – читанням лекцій і публікацією навчальної літератури. Завдяки роботі професійного сходознавця О.М. Грена на кафедрі набуло розвитку кавказознавство. О.М. Грен не лише читав київським студентам курси з історії Грузії і Вірменії, а й видав друком низку змістовних наукових праць з історії, фольклористики, історії літератур народів Кавказу. Після залишення ним у 1903 році Університету Св. Володимира згадані курси перестали викладатися на кафедрі всесвітньої історії.

Велика заслуга у запровадженні в Університеті Св. Володимира вивчення філософії народів Сходу належала професору О.М. Новицькому, якому пощастило до певної міри реалізувати настанови ректора університету В.Ф. Циха стосовно філософії. Орест Маркович Новицький у ґрунтовних наукових працях визнав помилковим ставлення фахівців до країн Сходу як до відсталих цивілізацій і довів, що початки філософії виникли в Індії і Китаї, а вже потім набули розвитку в Західній Європі. На жаль, плідну роботу О.М. Новицького в Київському університеті було перервано

в 1850 році вимушеною відставкою професора через закриття кафедри.

Нового імпульсу в розвитку історії філософії надав у 1876 році О.О. Козлов – ревний прихильник прогресивних ідей свого попередника. Професор О.О. Козлов опублікував “Курс истории философии”, який мав велике наукове значення в якому він творчо розвинув теорію О.М. Новицького і в систематизованому вигляді висвітлив поступ філософської думки в Стародавньому Китаї та Індії. Після відставки О.О. Козлова в 1887 році курс стародавньої східної філософії не входив до навчальних планів університету.

Помітний внесок у розвиток сходознавства зробила кафедра порівняльного мовознавства і санскриту, яку очолював видатний вчений і педагог професор Ф.І. Кнауер. За його керівництва індіаністика посіла чільне місце в діяльності кафедри. Блискучий знавець східних мов і літератур Ф.І. Кнауер видав друком численні підручники і ґрунтовні наукові праці, став засновником авторитетної школи індологів-філологів, під впливом якої формувалися погляди його наступника на посаді завідувача кафедри М.Я. Калиновича. Професор М.Я. Калинович опублікував невелику кількість розвідок з індології, але вони мали неабияку наукову цінність і через багато років перевидавалися в числі найкращих праць зі староіндійської літератури.

Б.Г. Курц ще за студентських років у Київському університеті захопився синологією, пізніше він став одним із найкваліфікованіших українських китаєзнавців.

Помітних успіхів досягли київські професори й у візантиністичній науці. В.С. Іконников, Т.Д. Флоринський і П.О. Терновський опрацьовували проблеми візантійсько-

слов'янських зв'язків і обґрунтували висновок про запозичення візантійського права слов'янськими країнами, яке мало вплив на їхні суспільні відносини, культурні традиції, церковні канони тощо. Ю.А. Кулаковський першим й Російській імперії розпочав публікацію великої узагальнюючої “Истории Византии”.

Спеціаліст у галузі мистецтвознавства професор А.В. Прахов вивчав стародавній український монументальний і станковий живопис, який сформувався під візантійським впливом, але незабаром почав репрезентувати власну самобутню школу малярства. Вчений зробив вагомий внесок у справу реставрації та наукового дослідження багатьох українських храмів, очолював роботи з внутрішнього оздоблення новозбудованого Володимирського собору.

Отже, на відміну від Петербурзького, Московського, Казанського університетів, де сходознавство було офіційно впроваджене у навчальний процес, у Київському університеті орієнталістика не виділилася в цілісну сукупність певних наукових дисциплін, що вивчають країни Сходу, її поступ значною мірою залежав від кваліфікації викладачів, їхніх наукових поглядів та уподобань. Із появою в Університеті Св. Володимира, наприклад, О.М. Грена або О.О. Козлова навчальні програми поповнилися новими сходознавчими курсами, які було скасовано одразу ж після відставки цих викладачів.

Відтак, попри несприятливі умови, в Київському університеті набули розвитку певні галузі сходознавства. Видані професорами Університету Св. Володимира підручники і наукові праці стали гідним внеском навчального закладу в орієнталістику XIX – першої чверті XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

Бильбасов В.А. Рим и Византия в трудах двух киевских историков // **Русский Вестник.** 1870. Т. 9, ноябрь.

Биографический словарь... Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира: 1834–1884. Киев, 1884.

Войцехівська І.Н. Володимир Іконников. Джерелознавчі студії. Київ, 1999.

Законик цара Стефана Душана. Кн. 3. Београд, 1997.

Иконников В.С. Возражения на рецензию г. Бильбасова о соч. “Опыт исследования о культурном значении Византии в Русской истории” // **УИ**, 1870. № 5. Ч. 2.; № 6. Ч. 2.

Иконников В.С. Исследование о главных направлениях в науке русской истории в связи с ходом образованности // **УИ**, 1869, № 8. Ч. 2.

Иконников В.С. **Опыт русской историографии**. Т. 2. Кн. 1. Киев. 1891.

Каталог выставки... **Каталог выставки копий с памятников искусства в Киеве X, XI и XII веков, исполненных А.В. Праховым, в течение 1880, 1881 и 1882 гг.** Санкт-Петербург, 1882.

Ключевский В.О. **Отзывы и ответы. Третий сборник статей.** Петербург, 1918.

Матвеева Л.В. **Юлиан Кулаковский.** Киев, 2002.

Новакович Стоян. **Законик Стефана Душана, цара српског 1349 и 1354 г.** Београд, 1898.

Открытие фресок... **Открытие фресок Киево-Кирилловской церкви XII века, исполненное в 1881 и 1882 г. А.В. Праховым.** Санкт-Петербург, 1883.

Очерки истории... **Очерки истории исторической науки в СССР.** Т. 2. Москва, 1960.

Прахов Адриан Викторович // **Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні.** Київ, 2004.

Прахов А.В. **Зодчество Древнего Египта.** Санкт-Петербург, 1880.

Рецензия профессора Варшавского университета Ф.Ф. Зигеля на соч.: Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков. Хрисовулы. Сербский Законник. Сборники византийских законов. Исследование Тимофея Флоринского. Киев, 1888 // *Записки Императорской академии наук.* Санкт-Петербург, 1890. Т. 63. Кн. 1. № 3. Приложение – Отчет о третьем присуждении премий Макария, митрополита Московского.

Терновский Ф.А. Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение в древней Руси // **УИ**, 1874, № 1.

Терновский Ф.А. Изучение византийской истории и ее тенденциозное приложение в древней Руси // **УИ**, 1876, № 4.

Флоринский Т.Д. Памятники законодательной деятельности Душана // **УИ**, 1887, № 9. Ч. 2.

Флоринский Т.Д. Памятники законодательной деятельности Душана // **УИ**, 1888, № 5. Ч. 2.

Флоринский Т.Д. Политическая и культурная борьба на Греческом Востоке в первой половине XIV века // **УИ**, 1883, Крит. и библиограф.; № 9.

Флоринский Т.Д. **Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века.** Вып. 1. Санкт-Петербург, 1882.

Флоринский Т.Д. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1882.

Шудря М., Кузьменко Ю. “Еллін наших днів”: дослідник чи крадій? // **Україна**, 2002, № 3.

Шербань Т.О. **Тимофій Дмитрович Флоринський: 1884–1919.** Київ, 2004.

Jireček K. Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan // **Archiv Philologie.** Berlin, 1990.